

ביקורת ספרים

"שם הרבי את תלמידיו מורה אלף בית"

גיא מירון

עמנואל אטקס ודוד אסף (עורכים) / **החדר: מחקרים, תעודות, פרקי ספרות וזיכרונות**, אוניברסיטת תל-אביב ובית שלום עליכם, תל-אביב 2009, 578 עמ'

ספר זה מביא לקורא העברי מבחר של מיטב המחקר העדכני על ה"חדר" ובעיקר תיעוד עשיר ומגוון. הספר מתחלק לשלושה שערים – בראשון נכללו חמישה מחקרים חדשים הסוקרים את פניה של התופעה המורכבת של החדר ממגוון היבטים, בשני מובאים שני חיבורים קלסיים ותעודה היסטורית ייחודית העוסקת בנושא, ובשער השלישי מובאים שמונה עשר קטעי ספרות וזיכרונות. מעבר לתרומה המחקרית שלו, חשיבותו של הספר, לטעמי היא, בראש ובראשונה, בהפיכתו של נושא עשיר ומורכב כל-כך בהיסטוריה היהודית לנגיש לקורא העברי ולסטודנט הישראלי. עצם הריכוז של המאמרים המחקריים, ובעיקר של מגוון רחב של מקורות, שחלקם תורגמו בראשונה במסגרת זו, ובתוספת קונטרסי התמונות והביבליוגרפיה המוערת החותמת את הספר – מניחים את היסוד ל"תיאור מעובה" ורב-גווניים של אחת מתופעות היסוד בחברה היהודית במזרח-אירופה ועשויים לעודד עיון ומחקר נוסף בתחום.

חמשת המאמרים הנכללים בחלק המחקרי מתחברים לתמונה פנורמית של החדר כתופעה חברתית ותרבותית, מהעת החדשה המוקדמת ועד לשקיעתו של החדר המסורתי או לטרנספורמציה שלו לדפוס חינוך יהודיים אחרים. חוה טורניאנסקי מציגה במאמרה את החדר בעת החדשה המוקדמת – עידן, שהמקורות העוסקים בו דלים בהרבה לעומת המקורות הקיימים לגבי המאה התשע-עשרה. טורניאנסקי סוקרת את מגוון המקורות הקיימים בתחום, לרבות הספרות שנכתבה באופן מובהק למטרות דידקטיות. היא מציגה, בין השאר, עמדות שונות ביחס לחשיבות של לימוד הדקדוק העברי בחדר וממחישה את הקושי של ההתמודדות עם האתגר של הבנת הקריאה – האוריינות. שתי סוגיות מרתקות שטורניאנסקי מעוררת, אם כי היא לא בהכרח מצליחה לפתור אותן בגלל שתיקת המקורות, הן שאלת מעמדה של היידיש בחדר ושאלת לימוד הכתיבה (בניגוד לקריאה). היקף הקריאה ביידיש והיקף הפרסומים בשפה זו, כך היא טוענת, היה נרחב ביותר, ולפיכך תמונה העובדה שאין כמעט מידע של ממש על דרך הקנייתה כשפת קריאה. גם קיומם של כתבי יד רבים בני הזמן אינו עולה בקנה אחד עם הימנעות המקורות מדיון בהוראת הכתיבה.

פרופסור גיא מירון חוקר ומלמד היסטוריה של עם ישראל במכון שכטר למדעי היהדות בירושלים.

מירון@schechter.ac.il

במאמר רב-חשיבות, שהופיע באנגלית לפני כשני עשורים ומתורגם לעברית בקובץ שלפנינו, מתמודד שאול שטמפפר עם המתח בין תפקידו של החדר כאתר של לימוד תורה והמשכיות המסורת לתפקידו כמשמר הריבוד החברתי. מוסד החדר, הפתוח לכול, משקף לכאורה במובהק את האידיאל של נגישות הידע התורני לכל יהודי (לפחות לגברים), אך שטמפפר מראה כיצד, בצד פתיחות גלויה זו, העמידה מערכת החינוך היהודית המסורתית תנאים סמויים, שהגבילו את הנגישות לידע התורני. כישלונם של רוב תלמידי החדר באתגר הלימוד העצמי, קובע שטמפפר, היה כישלון מובנה ולמעשה אחד מתפקידיו של החדר – שהרי אילו יכלו כולם ללמוד, לא הייתה יכולת זו בגדר מאפיין מובהק של האליטה.

רחל אלבוים-דרור מציגה במאמרה סקירה נרחבת של התפתחות דפוס המודרניזציה בחינוך היהודי – המעבר מעולמו של החדר למגוון העולמות החלופיים שהציגו סוכני מודרניזציה יהודיים לסוגיהם: החל מאנוסי ספרד ופורטוגל במערב, דרך מערכות החינוך המשכיליות במרכז אירופה ובמזרח, ועד לדפוסים שונים של "החדר המתוקן". מאמר זה מעורר עניין בגלל חתירתו להמשגה ולתמונה כוללת של תהליכים שהתרחשו בחברה היהודית בתפוצות שונות ולאורך זמן.

שני המאמרים האחרונים בחלק המחקרי – מאמרו של דוד אסף על השינוי בדימוי של החדר, ובייחוד מאמרו של אבנר הולצמן על דמותו של החדר בספרות הזיכרונות ובספרות העברית – מעשירים את הדיון בכיוונים נוספים ויכולים לשמש גם כמבוא לחלקו התיעודיים של הספר, בעיקר לשער השלישי הכולל קטעי ספרות וזיכרונות. נקודת המוצא לייצוגו הספרותי והאוטוביוגרפי של החדר, טוען הולצמן, הייתה ספרות ההשכלה – סוגה ספרותית, שנועדה מראשיתה לשמש ככלי נשק אידאולוגי לשינוי החברה היהודית. הולצמן טוען, כי המשכילים היהודים במזרח-אירופה (לא מעט בהשראת סיפור החיים של שלמה מימון מן המחצית השנייה של המאה השמונה-עשרה, סיפור שקטעים ממנו פותחים את השער השלישי של הספר) נטו במובהק להדגיש ייצוג שלילי מגמתי של הילדות בכלל ושל קלקלות החדר בפרט. מגמה זו, של הבלטת המגונה מתוך מגמה להתריע עליו ולחולל שינוי, ואף כביטוי אישי לטראומות הילדות של אחדים מהכותבים, ניכרת בין השאר בכתיבתם האוטוביוגרפית של מרדכי אהרון גינצבורג, אברהם בר גוטלבר (וקטעים מסיפורי החיים שלהם מופיעים בחלק השלישי), כמו גם ביצירתו הספרותית של פרץ סמולנסקי, **התועה בדרכי החיים**, בכתיבתו הסאטירית של י"ל גורדון ועוד. המתבונן בדמותו של החדר כפי שהיא עולה מיצירות אלו – שרובן ככולן נכתבו עד לשנות השמונים של המאה התשע-עשרה – יקבל רושם של מערכת חינוך פגומה מיסודה המנחילה ללומדים בה תכנים תלושים מהחיים, סביבת לימוד מוזנחת ומלוכלכת, מלמדים עלובים בעלי מעמד ירוד, וסיטואציה שחושפת דרך קבע את הילדים הרכים להשפלה ואף למעשי אלימות קשים. לפחות בשני מקורות המובאים בחלק התיעודי, מוזכרים מקרים שבהם האלימות של המלמדים גרמה – פשוטו כמשמעו – למותו של אחד הילדים בחדר.

החדר

מחקרים, תעודות, פרקי ספרות וזיכרונות

עורכים: עמנואל אסקס ודוד אסף

בעיתון **התקופה** בשנת תר"פ (1920). המאמר מובא בשינויי עריכה, חלוקה לפרקים והערות הבהרה, שמסייעים לקורא. מאמר זה הוא מעין שילוב בין ניסיון ראשוני לתאר את החדר באופן מדעי ונטול פניות למגמה של הייצוג החיובי, שנדונה אצל הולצמן. ליפשיץ עוסק במגוון פניו של החדר – דמות המלמד ומעמדו, עוזר המלמד, הסביבה הפיסית, דרכי הלימוד, אתגר הוראת העברית לדוברי יידיש, בעיות משמעת וענישה ועוד. הוא כלל אינו מציג תמונה נקייה מבעיות, אך ניכרת אצלו שוב ושוב הכוונה לשרטט תמונה חיובית. אחד הפנים המעניינים במאמרו הוא הניסיון לתאר את החדר היהודי האשכנזי בהקשר הרחב יותר של מערכת החינוך היהודי מאז ימי התנאים. חלקו האחרון של המאמר, כפי שהוא מובא בקובץ זה (החלק שדן בחינוך היהודי בארץ ישראל הושמט), מציג את תנועת התיקונים בחינוך היהודי – החל מהביקורת בחברה המסורתית ועד לתנועת החדר המתוקן.

שני מקורות היסטוריים רחבי-יריעה נוספים, שמובאים בשער השני, הם, לדעתי, תרומתו החשובה ביותר של הספר מבחינת הפיכתו של התיעוד לנגיש – הם תורגמו בראשונה מיידית ומרוסית בתוספת מבואות והערות הבהרה. זיכרונותיו של יחיאל שטרן, בן העיירה טישביץ במחוז לובלין, שהיגר לקנדה בשנת 1936, פורסמו בראשונה ביידיש בשנים 1933 ו-1940 וראו אור כספר ביידיש בשנת 1950. החיבור, שעוסק רובו ככולו בחדר, מובא לקורא העברי כמעט במלואו תחת הכותרת "החדר בטישביץ". הוא שונה מאוד ממאמרו של ליפשיץ בגלל נקודת המבט האישית ובעיקר בגלל הדיון בפרטים ובמגוון של ענייני יומיום – בראש ובראשונה

אך זהו רק פן אחד בייצוגו של החדר בספרות העברית והיידיש. הפן האחר מומחש היטב בדיונו של דוד אסף בשירו של מרק ורשבסקי "אויפן פריפעטשיק" ("שיר האלף-בית"), שראה אור בראשונה בשנת 1901 ומוצג בשיטתיות בחלקו השני של המאמר של הולצמן. שיר זה מציג את החדר באור חיובי, לעתים אף נוסטלגי. הולצמן מציג את התפנית הזו, שראשיתה בשנות השמונים של המאה התשע-עשרה, כחלק מתפנית רחבה יותר של הספרות העברית מעולם הערכים המשכילי אל הראליזם והרומנטיקה – מהלך, שאחד מביטוייו היה עיון מחדש בתור הילדות בעיירה והצגתו במבט לאחור כעידן קסום [בעניין זה ראו גם מאמרו של מוטי זלקין על ילדות בחברה המסורתית במזרח-אירופה, **בזמנים** 102]. ביטוי מובהק לכך ניכר בזיכרונותיו של זלמן אפשטיין, שקטעים מהם נכללים בשער השלישי, והולצמן מציג אותם כמעין תמונת ראי חיובית של התיאורים המשכיליים הביקורתיים. גם גדולי הספרות העברית – ברדיצ'בסקי וכן ביאליק (שהולצמן חותם בו את מאמרו, וקטעים מיצירתו **ספיח** ומשירו "תקוות עני" כלולים אף הם בשער השלישי) – נטלו חלק במגמה זו, אם כי באופן מורכב יותר.

מעניין לציין את נקודות המבט השונות של הולצמן ואסף על שאלת התמורות בדימוי החדר – משלילה מוחלטת לדימוי חיובי יותר ולעתים אף אידילי. אבנר הולצמן, חוקר ספרות, מדגיש את המעבר מהשכלה לרומנטיקה, מתייחס ל"מהלך החדש" ביצירה הספרותית וקושר את המפנה גם לתמורות רעיוניות בשיח הפוליטי של האינטליגנציה היהודית במזרח-אירופה, שעברה מאמונה בהשתלבות בסביבה לקו יהודי לאומי. דוד אסף ההיסטוריון קושר זאת יותר לתהליכי המודרניזציה, ובעיקר העיור המואץ, שעברו על היהודים באימפריה הרוסית בשלהי המאה התשע-עשרה. הפנייה לייצוג החיובי יותר של החדר הלכה וגברה, לדבריו, בקרב אנשי רוח וסופרים יהודים, שרובם ככולם עזבו את עיירות הולדתם ועברו לכרכים הגדולים וראו את שקיעת עולמה של העיירה היהודית, ובתוכה גם החדר, כעובדה מוגמרת. ועדיין, לפחות עד לתקופת השואה, הוסיפו להתפרסם תיאורים שליליים ביותר של החדר. אחד הקיצוניים שבהם – פרי עטו של דב סדן, שאותו מתאר הולצמן דווקא כאדם שקול ומתון ביסודו – השווה בשלהי שנות השלושים של המאה העשרים את השפלתם של הילדים הרכים בחדר לסצנות הביזוי הפומביות של ראשי הקהילות היהודיות בגרמניה ואוסטריה על-ידי הנאצים.

ואם בהקשר השואה עסקינן, נציין שהולצמן טוען במאמרו, כי בזיכרונות שנכתבו לאחר השואה, לאחר שהעולם המסורתי והחדר שעמד במרכזו נכחדו בצורה כה טרגית, ניכרת נטייה של הכותבים ליתר סלחנות. עם זאת נדמה, שהיה מקום לדיון שיטתי יותר בהשפעת השואה על ייצוגי הספרותיים של החדר בעולם היהודי לגונו. מחקר עתידי יוכל להידרש יותר לסוגיה זו של דמות החדר לאחר השואה ולבדוק, בין השאר, את ייצוגי בספרי הזיכרון לקהילות היהודיות, שיצאו לאור בעיקר בשנות החמישים והשישים.

השער השני כולל שלושה מקורות היסטוריים מקיפים העוסקים בחדר. הוא פותח במאמרו הארוך והמקיף של המחנך יליד גליציה אליעזר מאיר ליפשיץ, מאמר שפורסם בראשונה

המשחקים וחידות החשבון שנהגו בחדר, שפותחים צוהר אחר אל עולמם של הילדים היהודים במזרח-אירופה. מצאתי עניין מיוחד בהתייחסותו של שטרן לחדר הבנות (עמ' 213-216), (251-239), סוגיה, שלטעמי, לא באה מספיק לידי ביטוי בחלקיו המחקריים של הספר.

התעודה ההיסטורית החותמת את השער השני היא סקר החדרים שערכה "חברת מפיצי השכלה" בשנת 1912 בארבעה מחוזות ברוסיה, שתורגם מרוסית על-ידי אלי פורמן. הסקר הקיף ארבעה אזורים ששיקפו את הפרופיל המגוון של ההתיישבות היהודית. הוא מציג תמונה של מגוון חדרים – מסורתיים, מתוקנים, חדרי בנות ועוד – וכולל גם נתונים סטטיסטיים מפורטים והצעות לשיפורים. כך למשל מתברר, ואולי אין זה מפתיע, שבדרום רוסיה, אזור שיהודיו מוגדרים על-ידי הסוקר כ"מתבוללים למחצה", היו שורשי של החדר עמוקים הרבה פחות. עם זאת, למרות הבעיות הרבות שהסוקר מצביע עליהן, הוא מדגיש את רצונם של נציגי הקהילות וועדי המורים באזור להוסיף ולקיים את החדר תוך ניסיון לארגנו מחדש על-פי עקרונות מודרניים יותר. בוולין, שמובאת כדוגמה לאזורים הנחשלים ביותר בתחום המושב, הוסיף החדר להיות גם בשנת 1912 מסגרת החינוך העיקרית לילד היהודי. הסוקר באזור זה מתייחס לתופעה החמורה במיוחד של מלמדים אנאלפביתים, מציג ניתוח מעניין של שיטת לימוד הקריאה ומאיר תופעות נוספות, כגון השפעתה של אשת המלמד ("הרביצן") על התנהלות החדר. בבפּוֹרוֹיֶסק באזור ליטא, כך מתברר, הייתה נוכחות החדרים המתוקנים בולטת והשפיעה על כל האזור. גם המלמדים המסורתיים שינו מדרכיהם בגלל התחרות – שיטות הלימוד ותכנון השתנו, רמת המלמדים עלתה ואפילו הריהוט השתפר. התמונה שונה מטבע הדברים באזורים הפולניים שבהם נערך הסקר, כיוון שבחלקם הייתה דומיננטיות חסידית מובהקת. העיון בתעודה מרתקת זו מסייע מאוד להבנה מורכבת של מקומו של החדר בחברה היהודית המזרח-אירופית, ובעיקר הוא מחדד את ההבחנות לגבי האזורים השונים בתוך אותו עולם.

בשער השלישי שמונה-עשר קטעי זיכרונות וספרות הדנים בחדר. כל אחד מהם פותח ברקע ביוגרפי קצר על הכותב ועל נקודת המבט הייחודית לו. עם הכותבים שזיכרונותיהם נכללים בשער זה נמנים מנדלי מוכר ספרים, שלום עליכם, שמעון דובנוב וחיים נחמן ביאליק, ובצדם גם דמויות מוכרות פחות. מצאתי עניין מיוחד בקטעים מזיכרונותיה של חיה ויצמן-ליכטנשטיין, אחותו של חיים ויצמן, שמובאים תחת הכותרת "בת בחדר הבנים", ובהם גם התייחסות לחדר המתוקן בפינסק.

לאחר הסקירה של המצוי בספר, מן הראוי לציין גם את מה שאין בו. הספר דן במפורש בחדר היהודי במזרח-אירופה. חוה טורניאנסקי מזכירה גם את החדר במרכז-אירופה ורחל אלבוים-דרור נדרשת בקצרה לתופעת החדר בארץ ישראל, אך בעיקרו של דבר אין באוסף זה התמודדות כלשהי עם פניה של התופעה בארצות ההגירה של יהודי מזרח-אירופה – וחבל שכן. יתרה מזאת, ראוי היה לכלול, לפחות בפתח הדבר או בחלק אחר בספר, דיון השוואתי כלשהו עם דפוסי החינוך היהודי בארצות האסלאם, גם אם ברור שהוא רחוק מן הדיון העיקרי שכאן. דיון כזה היה מצריך לקיים, ולו באופן תמציתי, שיח

עם המחקר המתחדש בתחום זה. העובדה, שהוא איננו נזכר בספר כלל היא אפוא החמצה. משום כך אולי היה מן הראוי לקרוא לספר "החדר ביהדות מזרח אירופה" או "החדר בעולם היהודי האשכנזי". עם זאת, פתיחת גישה אל עולם עשיר זה גם בפני החוקרים את החינוך היהודי בארצות האסלאם, שאינם בקיאים בהכרח ברזי המקורות ובכל לשונות המקור של יהדות מזרח-אירופה, תוכל לעודד אותם לפתוח בדיון השוואתי כזה. וחסר נוסף: רוב המאמרים בחלקו העיוני של הספר נמנעים או ממעטים מאוד להתייחס להקשר החברתי הכללי שבו חיו היהודים במזרח-אירופה. המעיין בהם לא ימצא התמודדות של ממש עם השאלה, האם יש אמת בסברה, ולפיה יותר גברים יהודים ידעו לקרוא מאשר גברים לא-יהודים באותה סביבה. אין בספר אפילו הצגה בסיסית של דפוסי החינוך בחברה הסובבת. שאול שטמפפר אמנם נוגע במאמרו בכמה סוגיות בעלות אופי השוואתי, כאשר הוא משווה את חשיבותן של הלמדנות וההשכלה התורנית לתואר אצולה (עמ' 38) או בדבריו על כך שגם באירופה הנוצרית ובעולם האסלאמי התבססו הלימודים הפורמליים על הוראת שפה קלסית ולא על שפה מדוברת (עמ' 43); רחל אלבוים-דרור מציעה בהערת שוליים (עמ' 70) לערוך השוואה בין מערכת החינוך של תנועת ההשכלה היהודית לזו שפיתחו הישועים; ואילו ליפשיץ הצביע כבר לפני תשעים שנה על הדמיון בין החדר האשכנזי לבית-הספר האירופי בימי-הביניים. אך אמירות כלליות אלו הן רק בגדר התחלות צנועות לדיון מחקרי של ממש – ויש לקוות שהספר הנוכחי יעורר אותו.

את הכרך חותמת סקירה ביבליוגרפית מרשימה, פרי עמלו של אוריאל גלמן, עורך המשנה של הכרך. גלמן ריכז 316 הפניות למגוון מקורות ביבליוגרפיים בשפות שונות, רשימה שאיננה כוללת הפניות לעיתונות יהודית או את רוב ספרי הזיכרון הקהילתיים וספרי לימוד יהודיים. עבודתו זו תסייע מאוד לגישה למקורות אלה, הן בגלל חלוקת הביבליוגרפיה לשערים, ולא פחות מכך בזכות תיאורו התמציתי של כל מקור, שמקל את החיפוש אחר מקורות נוספים לכל סוגיה.

יוליוס קיסר וסקיטוס באמריקה

אביהו זכאי

Eran Shalev / *Rome Reborn on Western Shores: Historical Imagination and the Creation of the American Republic*, Charlottesville: University of Virginia Press, 2009, 311 pp.

ספרו של ערן שג'ו הוא מחקר מקורי ומרתק ביותר, שבוחן את ההשפעה של החשיבה ההיסטורית הקלאסית, בייחוד את המורשת הרפובליקנית הרומית, על המהפכה באמריקה והקמתה של הרפובליקה האמריקנית. מעטים הם החוקרים הצעירים שיכולים להציג חידוש פרדיגמטי חשוב בספרם הראשון, ומעטים אף יותר הם אלה שמשנים את תמונת ההיסטוריוגרפיה המקובלת. בהישגים אלה התברך ספרו של ערן שג'ו. כדי להבין לאשורה את חשיבותו הרבה של מחקרו צריך ראשית למקם אותו בהקשר הרחב של ההיסטוריוגרפיה של המהפכה האמריקנית בכלל, ושל השפעת המחשבה הקלאסית על יצירתה של ארצות-הברית של אמריקה בפרט.

בעשורים האחרונים הפך הדיון בעידן המהפכה האמריקנית לתחום מרתק ביותר בהיסטוריוגרפיה של ארצות-הברית. הוכחה לכך אפשר למצוא בעובדה, ששורה ארוכה של חיבורים שהתפרסמו בתחום זה זכו בפרס פוליצר היוקרתי להיסטוריה. מאז ברנרד ביילין (Bailyn), שזכה בשנת 1968 בפרס על ספרו **המקורות האידאולוגיים של המהפכה האמריקנית** (*The Ideological Origins of the American Revolution*), ועד אנט גורדון-ריד (Gordon-Reed), שזכתה בשנת 2009 בפרס על ספרה **בני משפחת המינגס במונטיצ'לו** (*The Hemingses of Monticello*), קיבלו את הפרס שנים-עשר חוקרים של עידן המהפכה האמריקנית – כמעט מחצית מפרסי הפוליצר בתחום ההיסטוריה בשלושים השנים האחרונות.

באומה הנעדרת שורשים היסטוריים עמוקים אין תמה, שהעיסוק הנרחב בשאלת המהפכה והקמתה של הרפובליקה האמריקנית, לרבות הדיון בהצטרפת העצמאות של שנת 1776 וניסוח חוקת ארצות-הברית בשנת 1789, הפך למעשה לדיון מתמיד בשאלת הזהות של אמריקה. ההצלחה של ערן שלו לתרום תרומה מקורית וחשובה לדיון זה היא אפוא הישג נכבד ביותר.

אסכולות שונות של היסטוריונים חקרו את עידן המהפכה האמריקנית. ראשית, "האסכולה הוויגית" – אותם היסטוריונים שראו במהפכה האמריקנית תנועת שחרור מן העריצות של הבריטים (ביניהם מרסי אוטיס וורן [Otis Warren], שספרה פורסם בין השנים 1803-1805, וג'ורג' בנקרופט [Bancroft], שחיבורו רב-הכרכים ראה אור בין השנים 1854-1878). אנשי אסכולה זו הדגישו את נטייתם הטבעית של בני-האדם לחירות וממשל עצמי וטענו, כי נטייה זו נמצאת בבסיסו של התהליך ההיסטורי. לדעת בנקרופט, "העיקרון הגדול

פרופסור אביהו זכאי מלמד בחוגים להיסטוריה כללית וללימודים אמריקניים באוניברסיטה העברית בירושלים.

msavihu@mscc.huji.ac.il :7"א

של הפעולה האנושית" הוא "הרדיפה אחר החירות", ולכן ההיסטוריה שכתב היא סיפורה של המהפכה כחתימה לחירות לאומית. מאחר שהושפע מהסופר-ההיסטוריון הסקוטי סר וולטר סקוט (Scott), תיאר בנקרופט את אמריקה כמודרכת על-ידי ההשגחה האלוהית במעבר משלטון אנגלי שרירותי לממשל עצמי. הקמתה של ארצות-הברית של אמריקה, כך טען, הייתה למעשה מעשה ידיה של ההשגחה האלוהית.

כתגובה ל"אסכולה הוויגית" קמה "האסכולה האימפריאלית" הטוענת, כי אנגליה מעולם לא התכוונה לשלוט בדרך העריצות במושבות האנגליות באמריקה. לדעת אנשי אסכולה זו, המהפכה האמריקנית לא הייתה אלא תוצאה של אי-הבנה בין-אטלנטית, הסתבכות ביורוקרטית וניהול כושל של הפרלמנט. בניגוד לבנקרופט, אנשי אסכולה זו סברו, כי אי-אפשר להאשים את אנגליה בעריצות מכוונת; אדרבא, האנגלים רק הגיבו בפעולותיהם לפרובוקציות של האמריקנים, כגון הברחות, רדיפות של פקידי הכתר ועוד. נציגה הבולט של אסכולה זאת היה צ'רלס מקלין אנדרוז (McLean Andrews), שספרו על הרקע הקולוניאלי של המהפכה האמריקנית התפרסם בשנת 1924.

בראשית המאה העשרים, עם עליית התנועה הפרוגרסיבית בארצות-הברית, צמחה אף "האסכולה הפרוגרסיבית" בהיסטוריוגרפיה של המהפכה. מצדדיה טענו, כי דווקא מחלוקות כלכליות ואינטרסים סקטוריאליים הם שהביאו למהפכה – מאבק בין עשירים ועניים, ניגוד בין סוחרים לחוואים, אנשי המזרח מול המערב, תושבי ערים מול אנשי הכפר, אריסטוקרטים ודמוקרטים, מלווים ובעלי חוב ועוד. לגבי דידם של אנשי אסכולה זאת, אינטרסים כלכליים הם בעיקרו של דבר סוכני השינוי בהיסטוריה. כיוון שהאמינו כי גורמים כלכליים ולא מדיניים הם שהביאו למהפכה, הרי שהיו ספקנים ביותר לגבי משקלם של רעיונות או אידאולוגיות. הנציגים הבולטים של גישה זאת היו צ'רלס בירד (Beard) ופרשנותו הכלכלית לחוקה משנת 1913, וארתור מ' שלזינגר (Schlesinger), שדן בספר משנת 1918 במסחר ובסוחרים ערב המהפכה.

בשנות החמישים הופיעה "אסכולת הקונסנסוס", אשר הדוגלים בה טענו, כי ההבדלים בין התושבים הלבנים במושבות היו לאמתו של דבר מעטים וזניחים. לדעתם, כל האבות המייסדים צידדו למעשה באידאל של רפובליקה המיוסדת על בעלות על קניין ובמדינה המחויבת לקדם זכויות והזדמנויות של הפרט – בהתאם לתורתו של ג'ון לוק (Locke). עם החוקרים הבולטים של אסכולה זאת נמנו לואיס הארטץ (Hartz) וריצ'רד הופשטטר (Hofstadter). מאוחר יותר, ובניגוד גמור ל"אסכולה הפרוגרסיבית", צמחה בשנות השישים של המאה העשרים "האסכולה הנאו-ויגית" רבת-ההשפעה. המשתייכים אליה טענו, כי רעיונות ואידאולוגיה לא היו אמתלה למהפכה, אלא דווקא הגורם החשוב ביותר, שלאורו פירשו אנשי המושבות את המדיניות האימפריאלית של אנגליה. אנשי האסכולה הזו הדגישו מחדש את המאבק הרעיוני-החוקתי בין אנגליה למושבות, כפי שאפשר לראות במחקריהם פורצי הדרך של ברנרד ביילין, ושל גורדון ווד (Wood).

בצד אסכולות היסטוריות מסורתיות ומכובדות אלה, קם בשנים האחרונות דור חדש של היסטוריונים צעירים אשר החלו לחשוף את חשיבותו של העולם הקלסי במחשבה של בני המושבות האנגליות בתקופת המהפכה. בדרך זו הם חוללו את "התפנית הקלסית" בהיסטוריוגרפיה של המהפכה האמריקנית. בעוד ההיסטוריונים הישנים הדגישו את חשיבות העולם האנגלי והאירופי במאות השבע-עשרה והשמונה-עשרה כמקור לרעיונות ולמעשים של אנשי המהפכה, כגון המסורת הוויגיית, תנועת ההשכלה ועוד, הרי מחקרם של ההיסטוריונים הצעירים הוביל להכרה בהשפעתו הרבה של העולם הקלסי, בייחוד של הרפובליקה הרומית, על עולם הדמיון והמעשה של בני המושבות. "התפנית הקלסית" באה לידי ביטוי מובהק במחקרו של קרל ריצ'רד (Richard), החל בספרו **האבות המייסדים והעולם הקלסי** (The Founders and the Classics, 1994), ועד ספרו האחרון, **תור הזהב של העולם הקלסי באמריקה** (The Golden Age of the Classics in America, 2009), ובספרה של קרולין וינטרר (Winterer), **התרבות של העולם הקלסי: יוון ורומא העתיקות בחיי הרוח באמריקה, 1780-1910** (The Culture of Classicism: Ancient Greece and Rome in American Intellectual Life, 1780-1910, 2004).

ספרו של ערן שלו שייך לזרם חדש זה של חוקרים צעירים. הוא תורם תרומה מהותית להבנת המהפכה והקמת הרפובליקה האמריקנית בהצביעו על האופן שבו עוצבה התודעה ההיסטורית של אנשי המושבות על-ידי המורשת של העולם העתיק, וכיצד זו השפיעה על ראייתם את תפקידם הסגולי בדברי הימים. לאחר שנואשו מהמאמצים לבסס את זכויותיהם באמריקה הבריטית על המורשת האנגלית – החוק המקובל, החוקה הישנה, הכיבוש הנורמני, מסורת של זכויות וחירויות, זכויות המלך על הקרקעות באמריקה ועוד – פנו בני המושבות למורשת הקלסית כדי למצוא בה תקדימים והצדקה למאבקם נגד אנגליה. בהעדר עבר קרוב ומורשת היסטורית מובחנת, שעליהם יוכלו לבסס את טענותיהם, תביעותיהם וזכויותיהם מול אנגליה, מצאו אנשי המושבות בעבר ההלני והרומי פתרונים ודגם היסטורי שנותן מענה למצוקות זמנם. ג'ון אדמס (Adams), לימים הנשיא השני של ארצות-הברית, טען, כי "אפשר לגלות את ההיסטוריה של ארצנו בארבעים השנים האחרונות" באמצעות עיון בהיסטוריה של רומא. צריך רק "להחליף את השמות" של הגיבורים "וכל אנקדוטה" בהיסטוריה של רומא "אפשר לייחס לנו". ואדמס לא היה יחיד שקרא את ההיסטוריה של האומה האמריקנית הצעירה לאור דברי הימים של רומא.

ספרו של ערן שג'ו פותר בדרך מקורית ביותר שאלת יסוד בהיסטוריוגרפיה של המהפכה האמריקנית: כיצד המירו בני המושבות את הזדהותם ההיסטורית המסורתית עם אנגליה, ארץ האם הנערצת שלהם, האימפריה הגדולה ביותר בזמנם שאליה הם השתייכו בגאון ובגאווה, בזהות היסטורית חדשה אשר העניקה פשר ומשמעות למאבקם נגד אנגליה ולעצמאותם ממנה. תמורה זאת, שהייתה תנאי הכרחי, אך לא מספיק כמובן, למהפכה האמריקנית, התחוללה במשך פחות משני עשורים, בין השנים 1763 ל-1776. תפנית חשובה ומכרעת

זאת בתודעה ההיסטורית לא קיבלה עד כה תשובה מספקת. ייחודו של הספר הנדון הוא בכך, שהוא מצביע על יצירת אופן חשיבה היסטורי חדש בקרב בני המושבות, אופן החשיבה ההיסטורי הקלסי, אשר לא רק שינה את היחס לדברי הימים של אנגליה מצד בני המושבות אלא אף עיצב אותם לאור שיח זה, משמע הם ראו עצמם כביטוי והמחשה לערכים ולמעלות של רומא הרפובליקנית. בכך נעוצה חשיבותו ומקוריותו הגדולה של המחקר הנוכחי. בניגוד לממד זמן של נוהג ומנהג (custom), אשר התפתח באנגליה בימי-הביניים ובראשית העת החדשה, והמתייחס לזמן בעיקר כאל ממד של מסורת או של נוהג מדיני ממוסד, מקובל ומקודש מקדמת דנא, ולפיו הצדיקו האנגלים את עליונות הפרלמנט והמלוכה על פני המושבות האנגליות באמריקה, פנו הפטריוטים באמריקה יותר ויותר אל עולם השיח והמחשבה הקלסי. שיח זה מדגיש שלטון עצמי, חירות מול עריצות, צניעות קפדנית מול צריכת מותרות, עליונות חיי הכפר, שמירת חוק, התמסרות לחיי ציבור, תחושה עזה של כבוד, הקרבה עצמית, הדר והמידה הטובה (virtus). עולם ערכים זה היה שייך לאמריקה, כך האמינו הפטריוטים בעולם החדש, כפי שהיה שייך לרומא. אין תמה אפוא, כי עם פרוץ המאבק נגד אנגליה בראשית שנות השישים של המאה השמונה-עשרה, האמינו אנשי המושבות, כי "מכל ההיסטוריות של העולם העתיק, זו המלמדת יותר מכול ומספקת את הדוגמאות הרבות ביותר למידה הטובה, לחוכמה ולאומץ" הייתה ההיסטוריה של רומא (עמ' 18).

צריך להבהיר, כי מטרת המחבר איננה רק להצביע על "התפנית הקלסית", או על פנייתם של בני המושבות באמריקה "לעולם הקלסי העתיק כדי להעניק משמעות היסטורית למאמציהם המדיניים" נגד אנגליה, אלא בייחוד – ובזאת טמונה התרומה הסגולית של מחקרו – על האופן שבו הם השתמשו "בשיח הקלסי כדי לפרט ולבטא את עמדותיהם ביחס לזמן ולהיסטוריה". לשון אחר, כוונת המחבר איננה לחקור את השימוש הפוליטי גרידא שנעשה בשיח הקלסי, אלא דווקא את הדרכים שבהן השימוש הזה חושף את יחסם של אנשי המהפכה לעבר ולתולדותיו (עמ' 9). חשוב מכול, המחבר מנתח בספרו "את הדרכים שבאמצעותן השיח הקלסי במהפכה האמריקנית הביא ליצירת אופן חשיבה היסטורי מיוחד" (עמ' 2). תודעה היסטורית חדשה החליפה את המורשת האנגלית ההיסטורית. היא הייתה אחראית במידה רבה להחלטה "לנתק את הקשרים עם בריטניה", להצדיק "את הנתק הזה", ולבסוף לעיצוב "המדינות החדשות והעצמאיות". השיח הקלסי סיפק לבני המושבות "יקום עשיר של דימויים קלסיים ומשמעויות אשר באמצעותם הם פענחו את מצבם" (עמ' 3). או במילים אחרות, "הפטריוטים באמריקה השתמשו בעולם הקלסי כדי לקדם מטרות מהפכניות" (עמ' 4). ההיסטוריה של רומא החליפה בדרך זאת את ההיסטוריה של אנגליה כדגם וכמקור לחשיבה ההיסטורית של בני המושבות באמריקה. עכשיו, לאור דרך חשיבה היסטורית שכזאת, הם היו יכולים, מצד אחד, להשוות את העריצות של האימפריה האנגלית לרודנות בימי האימפריה הרומית המושחתת – ובדרך זו להצדיק את התנגדותם לה; ומהצד האחר, לראות עצמם בדמות אנשי הרפובליקה הרומית,

החדירה של מוצרי מותרות מאסיה. התקופה הבריטית היא משנת 1758 [תחילת מלחמת שבע השנים] [...] עד לסיבה המידית של שקיעתה – חוסר הצדק כלפי אמריקה בחוק הבולים" של שנת 1765 (עמ' 84). ואילו בצפון כתב מחבר אנונימי בשנת 1775 לגבי עצמאותן של המושבות: "קהילה זאת של אמריקה צומחת כאור משיחי בוחק נוכח עיני" (עמ' 107).

במקרים רבים שיחקר-ביצעו הפטרייוטים את תפקידיהם המהפכנים כשהם עוטים על גופם טוגה רומאית או מעלים הצגות בעלות מוטיבים קלסיים. הדוגמאות הרבות הללו מדגישות בבירור את התפקיד חשוב שנודע לעולם הקלסי במהפכה וכן את יחסם של בני המושבות לזמן ולהיסטוריה (עמ' 114). ג'וזף וורן (Warren) עטה טוגה על גופו שעה שנשא דרשה לציון יום השנה החמישי ל"טבח בוסטון" שהתרחש בשנת 1770, ודרמות נאו-רומאיות הוצגו בחוצות בוסטון. בני המושבות דמיינו את עצמם, במחשבה ובמעשה, כרומאים, ובדרך זו יצרו מקבילות ברורות בין דברי ימי רומא להיסטוריה המתהווה של אמריקה בתקופת המהפכה. אך לא זו בלבד שההיסטוריה של אמריקה הפכה להיסטוריה רומאית, אלא כך היה גם הדבר ביחס לאמנות, לתאטרון ולציור. זאת ועוד, נפוץ אז האימוץ של שמות מהעולם הקלסי. בפרק החמישי דן שְלו בשנים של אשרור החוקה האמריקנית, 1787-1789, ומראה כיצד הפטרייוטים שהתווכחו על האישור נטלו לעצמם שמות מפורסמים מהעולם הקלסי. השימוש בפסבדונים קלסיים, כגון סינסינטוס (או קינקינטוס, Cincinnatus) או קאטו (Cato, עמ' 179), מעיד, כי הפטרייוטים באמריקה עטו על פניהם מסכות קלסיות. הם עשו זאת כדי להשיג סיוע, תמיכה והצדקה, לגישותיהם המדיניות בעת הוויכוח הגדול על החוקה. כמו כן, הפטרייוטים העניקו כינויים קלסיים למנהיגי המהפכה – ושינגטון כונה בשם פביוס (Fabius), הגנרל הרומי שהביס את חניבעל; ג'פרסון כונה דמוסתנס (Demosthenes) ועוד. העולם הקלסי לא רק נקרא אפוא בספרי ההיסטוריה של העבר, אלא היה גם חי ופעיל במרחב הציבורי המהפכני שיצרו הפטרייוטים באמריקה.

כתיבת ההיסטוריה של המהפכה האמריקנית הייתה אף היא כרוכה בשיח הקלסי. בפרק השישי דן שְלו בשורה של חיבורים היסטוריים שנכתבו על המהפכה על-ידי בני הדור עצמם. הם פירשו את ההיסטוריה שלהם כחלק מההיסטוריה של העולם העתיק – בייחוד ההיסטוריה של רומא. דייוויד רמזי (Ramsay), לדוגמה, מראשוני ההיסטוריונים של המהפכה, כונה בשם "טקיטוס של אמריקה" (192). ואילו ההיסטוריונית מרסי אוטיס וורן הציגה בספרה **תולדות הצמיחה, ההתקדמות והסיום של המהפכה** (*History of the Rise, Progress and Termination of the American Revolution*), את נתיב השחיתות מימי הקיסרים של רומא ועד למונרכיה הבריטית. בדרך זאת פיתחה פילוסופיה של ההיסטוריה, שבה בריטניה מהווה המשך ישיר לשחיתות הקיסרות הרומית, וכך יכלה לדמות את אמריקה כהתגלמות של רומא הרפובליקנית (עמ' 198). המהפכה האמריקנית, לגבי דידה של סופרת זו, לא הייתה אלא בבחינת מאמץ לשמר את המעלות הטובות של אמריקה מול ההתקדמות המאיימת של נתיב השחיתות הארוך בהיסטוריה.

אנשים חופשיים בעלי המידות הטובות, החוכמה והאומץ, אשר תוך הקרבה עצמית משמרים את החירות בעולם מול עריצות, אבסולוטיזם ורודנות.

בפרק הראשון בוחן המחבר את צמיחת השיח המהפכני באמריקה, או את אימוץ השיח של עולם המושגים הקלסי ושימושו במאבק נגד אנגליה, אשר הביא ליצירת תודעה היסטורית מהפכנית. הוא חושף את השימוש הגובר והולך באמריקה בכתבי הוגים וסופרים קלסיים: "רק החוואים שלנו", התפאר תומס ג'פרסון, "יכולים לקרוא את הומרוס" (עמ' 10). הצהרה שהייתה אולי נכונה במידת-מה לאור שיעור האוריינות הגבוה בקרב אנשי המושבות בהשוואה למדינות אחרות באירופה בעת ההיא. עם פרוץ המאבק המזוין נגד אנגליה בשנת 1775, כתב ג'ורג' ושינגטון: "הצבאות המאוחדים באמריקה פועלים לאור העקרונות האציליים של החירות. אותם העקרונות שניצבו ביסוד פעולותיהם של צבאותיה של רומא בימי גדולתה" (עמ' 20). המהפכנים באמריקה ראו עצמם כהתגלמות חיה של רומא. אם בעבר היו ביניהם מי שביקשו לחיות בימי גדולתה של רומא, הרי עם פרוץ המהפכה, כפי שכתב ג'ון אדמס, "אני ואתה, חברי היקר, נולדנו לחיות בזמנים, שבהם היו חפצים לחיות המחוקקים הגדולים של התקופה העתיקה" (עמ' 36) – משמע, בעידן המהפכה האמריקנית.

עד "מלחמת שבע השנים" (1756-1763) ובמהלכה, בעת שבריטניה כבשה בין השאר את הודו וקנדה, שררה בקרב בני המושבות האנגליות באמריקה הזדהות עמוקה עם אנגליה ועם האימפריה הבריטית, והם הגדירו אותה כרומא המהוללת, הכובשת, המנצחת והשולטת בעולם. אך לאחר מלחמה זו חלה תפנית חדה בתודעה של בני המושבות, והם החלו יותר ויותר לדמות את אנגליה לרומא המושחתת והרודנית בימיהם של הקיסרים המאוסים ביותר. תמורה חשובה זאת נדונה בפרק השני. הסיבה למעבר מהזדהות עם אנגליה לדימויה כעריץ אחוז שיגעון, התחוללה לאחר שאנגליה החליטה לשים קץ למדיניות של "ההזנחה הברוכה" (Salutary Neglect) כלפי המושבות. עתה, בתום מלחמת שבע השנים ועם התחלת המאמצים של אנגליה לגייס כספים במושבות כדי לממן את כוחות הצבא האנגלי המוצבים בצפון אמריקה, הפכו בני המושבות את המלך ג'ורג' השלישי ל"נירון העריץ" (עמ' 68). בהקשר זה איים פטריק הנרי (Henry) מווירג'יניה בנאומו המפורסם, כי "ל[יוליוס] קיסר היה ברוטוס, לצ'רלס הראשון היה קרמוול; מן הראוי שג'ורג' השלישי ילמד לקח מדוגמאות אלה" (עמ' 55).

בפרק השלישי מנתח המחבר את יצירתם של דפוסי תודעה היסטורית באמריקה המהפכנית בהשראת המורשת הקלסית. הוא עורך הבחנה מעניינת בין אנשי המושבות הדרומיות והצפוניות: שעה שאנשי הדרום אימצו דגם עתיק של דפוס זמן אזרחי-הומניסטי, המתבטא במעגליות היסטורית של עלייה ושקיעה, מוסר ושחיתות, אימצו אנשי ניו-אינגלנד דגם היסטורי דתי, המבוסס על אופטימיזם דתי-משיחי (עמ' 73-74). אחד המחברים בדרום השווה את עלייתה ונפילתה של רומא לתהליך שעובר על אנגליה: "תחילת התקופה הרומאית היא מכיבוש איטליה [...] והסיבה הראשונה לשקיעתה הייתה

היסטוריה חווייתית

דינה שטיין

מוטי גולני / ימים אחרונים: הממשל המנדטורי – פינוי ומלחמה, הוצאת מרכז זלמן שזר, ירושלים 2009, עמ' 282

ימים אחרונים הוא ספר טוב; הוא כמעט, אפילו, רומן טוב. הוא רב-קולי, הוא מובנה, הוא מותח, למרות שזוהי כרוניקה של מוות וחיים ידועים מראש. הוא נוגע ללב. הוא מלמד והוא מענג. מבחינה סגנונית הסיפור שמספר מוטי גולני הוא סיפור מורכב. זהו סיפור של "היסטוריה נגדית", לא במשמעות של המונח counter-history, שטבע עמוס פונקנשטיין כהיסטוריה פולמוסית ומסלפת, אלא במשמעות הרחבה יותר המשמשת את סטיבן גרינבלט (ראו: Stephen Greenblatt, "Counter History and the Anecdote", in: C. Gallagher and S. Greenblatt [eds.], *Practicing New Historicism*, Chicago and London 2000, pp. 49-74): היסטוריה מנקודת מבט של המפסידים, לא של הערבים אלא דווקא של הבריטים, שמלחמת האזרחים בפלשתינה הביאה לסילוקם ולכרסום נוסף באימפריה הגוועת. זהו סיפור של "היסטוריה נגדית" לא רק משום שהוא מציע זווית נוספת להיסטוריוגרפיה הישראלית השגורה, אלא משום שהוא מבקש להבין את החוויה של הבריטים בארץ, ערב עזיבתם את פלשתינה, "כמי שדמם הותר" (עמ' 30), כמי שסבלו "מדימוי עצמי של מי שכוחו נחלש ויעדיו אינם ברורים" (עמ' 27). ועוד מוסיף המספר, כבר בחלק הראשון, כי "בחצי השנה הראשונה לקיומו של הממשל המנדטורי ישנו אנשיו מעט. קשה לאדם לישון כשירורים עליו [...] העייפות אך הגבירה את חוסר הסבלנות, את הכעס ואת הפחד" (עמ' 35).

היסטוריוגרפיה של "חוויה" ("experience"), מחפשת את מושאיה בצד הכוחות הדטרמיניסטיים וכנגדם (לפחות במבט לאחור): כנגד העלילה הגדולה – שקיעת האימפריאליזם, המלחמה הקרה הבינ-גושית, ובתוך אלו צמיחת הלאומיות היהודית והערבית, כנגד העלילה הגדולה שבה יש סדר, סיבה ומסובב, אידאולוגיות מתחרות ומטריאליזם שליט. היא מחפשת משהו אחר: חוויות אנושיות, שאינן ניתנות לרדוקציה עלילתית פשוטה, והן מסמנות לא רק את הכוחות הגדולים שעליהם הן מגיבות, ובתוכם הן מוטמעות, אלא גם ממד של התנגדות, מרחק, קול חלופי, ששאון ההיסטוריה המנצחת השתיק. אני חושבת שזה מה שהספר מבקש לעשות. לא רק לספר את ההיסטוריה כפי שהיא **נשקפת** מחלון חדרו של המזכיר הראשון (כפי שאומר לנו המספר), אלא כפי שהיא **נחווית** במורכבותה. מבחינה זאת היומן של סר הנרי גרני (Gurney) הוא בעת ובעונה אחת גם אוצר בלום וכביכול, אך רק כביכול, גם מאגר מאכזב במידת-מה. שכן גרני, שאולי ייעד מראש את היומן לפרסום, אינו מרבה לחשוף מהרהורי לבו, ודאי לא

באפילו ממשיך המחבר להתחקות אחר עקבות השיח הקלסי ברפובליקה האמריקנית במאות התשע-עשרה והעשרים. הוא בוחן, למשל, את השימוש בדמויותיהם של יוליוס קיסר וסינסינטוס. מצד אחד, עם מותו של ג'ורג' ושינגטון, מפקד הצבא הפטריטי והנשיא הראשון של ארצות-הברית, השוו אותו לסינסינטוס, הסנטור אשר נקרא מעבודת האדמה להציל את הרפובליקה בעת מלחמה משלטון עריצות. אזרחי וילמינגטון בדלוור (Wilmington, Delaware), הריעו לושינגטון ביום הולדתו החמישים ושישה: "החואי ושינגטון – כמו סינסינטוס השני, נקרא מהחריש לשלוט על עם גדול" (עמ' 221). מאוחר יותר זוהתה דמותו החיובית של סינסינטוס עם דווייט אייזנהאור (Eisenhower), הגנרל אשר פשט את מדיו לאחר מלחמת העולם השנייה כדי לשרת את הרפובליקה בעתות שלום, ויצא חוצץ בנאום הפְּדָה שלו נגד המערכת התעשייתית-הצבאית הענקית שצמחה באמריקה בימי המלחמה הקרה (עמ' 232). מצד אחר, השוו את אנדרו ג'קסון (Jackson), שניהל מלחמה נגד שבט הסמינול (Seminole) האינדיאני בלי אישורו של הפרלמנט, ליוליוס קיסר שפעל נגד הרפובליקה – ללמדנו, כי הפחד מפניו לא פג באמריקה של המאה התשע-עשרה (עמ' 225). מאוחר יותר, לאחר 11 בספטמבר 2001, בעקבות פעולותיו של הנשיא ג'ורג' בוש הבן, השוו רבים אף אותו עם הדמות ההיא של יוליוס קיסר: אמריקה חיה אפוא עדיין לפי אוצר המושגים והערכים של השיח הקלסי.

קשה להפריז בחשיבות ספרו של ערן שלו ובמקוריותו. היסטוריונים בהווה ובעתיד לא יוכלו עוד להתעלם מחשיבות המורשת הקלסית ביצירתה של תודעה היסטורית חדשה בעידן המהפכני באמריקה. זרם מחשבה היסטורי חשוב, שהיה עד כה קבור במקורות, הפך הודות למחקרם של כמה היסטוריונים צעירים, ובהם ערן שלו, ליסוד חשוב ובלתי-נפרד מעידן המהפכה האמריקנית. בעבר דנו ההיסטוריונים בצורה נרחבת בממדים פוליטיים, כלכליים, חוקתיים ודתיים של המהפכה והקמתה של ארצות-הברית, אך התעלמו מהשפעתו של השיח הקלסי ההיסטורי על תפישת ההיסטוריה והתודעה ההיסטורית של הפטריטיים באמריקה. אף שהחוקרים הכירו את השפה והמושגים של השיח הקלסי, הרי הם לא ייחסו להם חשיבות מספקת בעיצוב תודעה היסטורית מהפכנית אשר הובילה לפעולה ועשייה. ערן שלו חשף רובד אידאולוגי-היסטורי חשוב ביותר של המהפכה וגילה לנו עד כמה צרה הייתה עד כה הבנתנו את התקופה ואת האישים שפעלו בה.

ד"ר דינה שטיין מלמדת בחוג לספרות עברית והשוואתית באוניברסיטת חיפה.

דוא"ל: dstein@research.haifa.ac.il

קשה להבין, שהרי הם עשויים אך ורק מצמר, נייר סופג ועצמות.

הוא מביא אי-הבנות לשוניות: ב-14 באפריל, לאחר שהפורשים עוזבים את דיר יאסין, מבטלים הבריטים את כוונתם להפציץ את המקום ומפרסמים הודעה כי בוטל ה-air strike. המתורגמנים הערבים והיהודים מתרגמים זאת כאילו בוטלה שבידת האוויר המתוכננת. ואילו ב-25 בחודש הוא כותב על מברק שהתקבל מלונדון בהאי לישנא: "במברקכם דווח שהשוטר סמית סובל ממלאנה. מאחר שמחלה זו אינה ידועה פה, אנא דווחו ממה הוא סובל". על כך מעיר גרני, כי "מגיע להם הפרס הראשון": בשביל הממשלה הבריטית רחוב ממילא, שם נרצח השוטר, אינו אלא שם של מחלה, טרופית מן הסתם.

המשותף לכל הטקסטים שציטטתי מן היומן הוא קודם כול היותם חריגים. הם כולם אף טקסטים שיש בהם ממד קומי, וכולם, מלבד המחזה, הם סיפורים אנקדוטליים. הקרפיונים בשערותיהם של הערבים (מפיו של מי שמתרגל השלכת חכה במועדון הבריטי), הגרסה של גרני לבדיחה על "מהו שיא החוצפה" (לבקש מהבריטים פיצוי לתחמושת שנורתה עליהם בטעות), היהודים והערבים המתרגמים strike כשביניהם ולא כמתקפה, ומשרד המושבות שחושב ש"ממילא" הוא שם של מחלה – כל הסיפורים הללו בנויים על יסוד של אי-הלימה (incongruity) היוצר את האפקט הקומי. אבל הם מבטאים גם **חוויה** עמוקה של חוסר הלימה. גרני מציג ביומנו את העלילה הגדולה – מקוממת ככל שתהיה, יוצאת מכלל שליטה – אך בסופו של חשבון מובנת. כן, הבריטים נכשלו, הממשלה בלונדון נתונה ללחצים האמריקניים בעניין תוכנית החלוקה, והאמריקנים, כלומר הארי טרומן, זקוק לקול היהודי.

האנקדוטות הללו עוצרות את השטף הנרטיבי הרגיל של היומן ומן הבחינה הזאת הן משמשות רגעי השתהות נרטיבית. הן מה שאנשי האסכולה הספרותית המכונה "ההיסטוריוציזם החדש" (New Historicism), דוגמת ג'ואל פיינמן (Fineman) וסטיבן גרינבלט, רואים כיחידות כמראוטונומיות המבקעות את הנרטיב הגדול, וקורעות דרכן צוהר למה שאינו מבוטא, ואולי אף מושקת, בעלילה ההיסטורית – ההיסטוריוגרפית – הרחבה (מאמרו של גרינבלט הנזכר לעיל הוא הרחבה של מאמר של פיינמן, "The History of the Anecdote", in: H.A. Vesser [ed.], pp. 49-76. *New Historicism*, New York and London 1989). ומה שניבט מן האנקדוטות הללו הוא חוויה עמוקה של אי-הלימה: לא כך היו צריכים הדברים להיות, לא זה היה אמור להיות מקומו של גרני ולא לזאת נועדה האימפריה. משהו פגום כאן באופן עמוק.

אכזבתו של גרני מפרק פלשתינה בביוגרפיה שלו ברור, וזוהי אכזבה אישית וקולקטיבית בעת ובעונה אחת. הספר שלפנינו מספר אפוא היסטוריה של מנוצחים, ובתוכה – היסטוריה של איש מובס אחד. הוא מספר את הסיפור מפי היסטוריון הנמנה עם המנצחים, מפי מי שמפלתם של הבריטים הביאה, בעקיפין, לניצחונו. ויש לו נדיבות, חמלה וסקרנות השמורים – במקרה הטוב – למנצח. ובתוך כך הוא מספר סיפור שיש בו עלילת-על של חניכה: סיפור על הורים שבלשונו

פרטים ביוגרפיים אישיים, שכן היה עובד מדינה (civil servant) אדוק. הוא נפגש עם פקידיו, עם נציגים יהודים וערבים, הוא אוכל ארוחות ערב בביתו של הנציב העליון, הוא משחק טניס. הוא מקבל דיווחים על הקרבות. הוא סולד סלידה איומה מהיהודים התככנים והמניפולטיביים, מהשדולה הציונית בארצות-הברית. הוא אמנם אינו חוסך את שבת ביקורתו מן הערבים, אך, לטעמו, טבעם האינפנטילי, האמוציונליות שמפעילה אותם ופראותם, פוטרים אותם באופן חלקי מלשאת בתוצאות מעשיהם. לעתים הוא מתאר בפיוטיות את נופי ירושלים או את הפרחים הפורחים להפליא בגינתו או בארמון הנציב. הוא ללא ספק נרגן ויש לו סיבות מוצדקות לכך. האנדרלמוסיה, חוסר האונים ההולך וגובר של הבריטים, והיותם נתונים בלב אזורי קרבות, עולים שוב ושוב בין השורות ובתוכן (גרני נאלץ לעזוב את ביתו ברחוב שייקרא לימים, באירוניה היסטורית לא-מבוטלת, "כ"ט בנובמבר").

מדי פעם גרני מרשה לעצמו לכתוב אחרת, ובייחוד בסגנון אחר. פעם אחת (ב-16 באפריל) הוא כותב מחזה, סאטירה משעשעת, על דיון בתוכנית החלוקה במועצת הביטחון, שבו אגב הוא אומר, כי 500 השורות הראשונות מהנאום של משה שרתוק [שרת] מושמטות ברוב הגרסאות של המחזה (הפסבדו-עתיק). ג'מאל חוסיני, נציג הוועד הערבי העליון אומר: "אנחנו מוכנים להסכים לכל דבר שאינו כולל חלוקה, הגירה ומדינה יהודית". ולעומתו עונה שרתוק, כי "אנחנו מוכנים לכל דבר בתנאי שיכלול חלוקה, הגירה יהודית ומדינה יהודית". הטרגדיה מסתיימת – Deus ex machina – בסערות ובברקים, והדיון נפסק עד לפעם הבאה. יום קודם הוא כותב בהרחבה יחסית על "החמור שהיה מביא את החלב לקונסול הבלגי", שעדיין מוטל מחוץ לדלת לאחר שנורה (לשם השוואה: על הריגת הטבח של מפכ"ל המשטרה הוא מדווח במשפט אחד, החוזר פעמיים). עוד מוסיף גרני, כי "מכונית משטרה משוריינת תנסה לעשות זאת מחר. בינתיים זה בשום אופן לא החמור הנעים שהיה. לחמורי פלשתינה יש הבעת פנים סבלנית ונעימה יותר מלכל תושב חי אחר בארץ הזאת. קל לדמיין את מראה פניו של החמור שישו רכב עליו בבואו מביתניה". ב-8 באפריל הוא מספר סיפור טוב ששמע לאחרונה

על מוחתאר של כפר ערבי אחד ליד עזה. שיירת צבא בריטית הותקפה סמוך לכפרו בידי ערבים, שחשבו בטעות שזו שיירה יהודית. כשנדע למוחתאר על טעותם הוא התנצל מעומק לבו, הזמין את כל אנשי השיירה לארוחת בוקר והוסיף 'אנא הביאו אתכם קצת תחמושת, כי אנחנו בזבזנו עליכם כ-200 כדורים'.

וב-9 באפריל, אגב ניסיונו להדגים בפני התובע הראשי כיצד להשליך חכה, הוא מספר לו, כי

כמה מברכות הדגים של היהודים בפלשתינה הן מקור לסיפורים מעניינים בשביל ספר המעשיות של הדיג. לפני כחודש, כשתקפו ערבים יישוב אחד בגליל, פתחו היהודים ברכת קרפיונים והמים שטפו לעבר הערבים אל תוך ואדי, והתוקפים נחלצו משם כשהם שולפים קרפיונים משערותיהם. לשם מה מגדלים קרפיונים למאכל

בארכיון הבריטי, שם שמורה האימפריה. הם לכודים בתמונת ראי מהופכת בלב אזור מהגרים. הם, הבנים הביולוגיים, ש"לא שותפו בחוויה הקולוניאלית לאחר שהודרו ממנה בילדותם" (עמ' 237), כואבים בעיקר את כאב ירידת מעמדם החברתי והכלכלי. אין להם עניין בזיכרונות אימפריאליים.

בנקודה הזאת נראה הצאצא המטפורי, ההיסטוריון הישראלי, קרוב לגרני ולחוויה האימפריאלית יותר מאשר צאצאיו הביולוגיים. הוא, בניגוד לילדים הביולוגיים, יכול לצבור הון תרבותי (ותובנות תרבותיות-פוליטיות) מהעיסוק בו. המפגש מסמן את הנקודה הקרובה ביותר למושא מחקר, שאליה יכול כביכול ההיסטוריון הזה להגיע: לחוויה של גרני כדמות מנדטורית. אך מתברר, כאמור, שהפרסונה של גרני, בעיני ילדיו, היא פרסונה כמעט אימפרסונלית, לא-אישית. הוא נותר פקיד בריטי בכיר, איש בלא תכונות, גם בעיני ילדיו הביולוגיים. יש להניח, כי אילו רצו, היו יכולים ללמוד מתובנותיו של האורח, ממש כפי שהאורח (ליתר דיוק המספר השב מיד לאחר הפגישה לחבוש את כובע ההיסטוריון ומציג עצמו כחלק מקבוצה) לומד דווקא מאביהם על "תסמינים, ליקויים ובעיות בחברה הישראלית ערב הפיכתה לחברה הישראלית" (עמ' 240). תיאור המפגש בין יתומי הקולוניאליזם – ההיסטוריון והאחים גרני – הוא בבחינת תמצית הסיפור שסופר. יש מי שהיתמות היטיבה עמו, יש מי שלא.

הספר **ימים אחרונים** נפתח במשפט: "באוגוסט 1947 כבר לא שלטה בריטניה בהודו", ומסתיים, לאחר שהמספר שב לכס ההיסטוריון המסורתי, בקריאה להיסטוריון להיזהר מאנלוגיות קלות מדי בין עבר להווה. תחילתו של הספר בהרצאה היסטוריוגרפית קלסית, וסיומו בהערה רפלקסיבית על מלאכת ההיסטוריון. בין המשפט הפותח למשפט המסיים משתרע רומן מרתק של תקופה, של אירועים ושל דמויות, ובתוכן שתיים מרכזיות: דמותו של גרני ושל ההיסטוריון המציב אותו כמטונימי לתקופה. זהו סיפור המבקש להתחקות אחר החוויה המנדטורית בשלהי תקופתה, והוא עושה זאת בוורטואוזיות סגנונית ובאמפתיה מפוכחת.

אנקדוטה ידועה מספרת על מהגר יהודי המגיע ללונדון בשנות השלושים. הוא כמובן רוצה להיות יותר בריטי מבריטי. מיד עם הגיעו הוא הולך אפוא אל חייט ומזמין אצלו חליפת שלושה חלקים. הוא אף קונה מגבעת הולמת ומקל הליכה הדור. לבוש כג'נטלמן אנגלי לכל דבר הוא מביט עתה בראי ומתחיל לבכות בכי תמרורים. למה אתה בוכה, שואלים אותו הסובבים בתימהון. אה, הוא משיב, אני מבכה את מור גורלה של האימפריה שלנו, ההולכת ונשמטת תחת ידינו.

המספר של **ימים אחרונים** אינו אבל על חורבנה של האימפריה. היא ממילא לא "שלנו" אלא "שלהם". אבל הוא יכול, ממרחק שנות דור, לנסות להבין אותו בריטי (לא את כפילו היהודי) המתבונן במראה וחווה את התפוררותה של מראית העין, את חוסר ההלימה בין מה שמתרחש לבין מה שצריך, לשיטתו, להיות.

"בקשו לחנוך את בני המקום בדרכם לעצמאות" (עמ' 21), על כך ש"ההוויה המנדטורית בארץ ישראל חייבה עוד לפני מלחמת העולם השנייה תהליך של **חניכה** (יותר מפטרונזים)" (עמ' 104). אף גרני עצמו, באותו מחזה יווני, שם בפי מקהלת הצירים הבריטים את המלים "פלשתינה היא ילד רע מאד, אף על פי שעשינו כמיטב יכולתנו **לחנוכו** כיאות" (עמ' 187). עתה, משבגר ונעשה עצמאי, למרות תהליך החניכה הבעייתי שעבר, יכול הנער להתבונן שוב בהוריו ולראות את המצוקה שבה היו נתונים. הממשל הבריטי בארץ מואר אפוא כמי שהיה נתון בסד לחצים מבית ומחוץ, בצורך לתמוך בין תביעות סותרות בלי שיהיה בידו לא מתווה ברור לעתיד ולא האמצעים הדרושים ליישומו. בראייה לאחור נתנו לו ההורים, אולי לא מאהבה גדולה (גם מבט חומל אינו יכול להתכחש לכך, שגרני היה אנטישמי ואנטי-ציוני) אלא מטעמים פרגמטיים, תמיכה לא-מבוטלת. אך כפי שציינת קודם, לא רק הארה מחודשת יש כאן, לא רק ניסיון לראות את הדברים כפי שהם **נשקפו** ממלון "המלך דוד" אלא גם כפי שהם **נחו**.

היסוד החווייתי העמוק שמצוי בספר לכל אורכו, נבנה אט-אט. הוא מצוי אפילו בחלקו הראשון, שעניינו בחתך התקופתי, מתעצם בפרק השני, המקדים את היומן, ומגיע לשיאו באפילוג. היסוד החווייתי, כיסוד נרטיבי מפורש, עומד בתשתית הפרק המסיים, שבו פוגש המספר בילדיו הביולוגיים של גרני, ב"יתומים קולוניאליים", ככותרת של האפילוג. אם תרצו, יש כאן פגישה בין שני סוגים של יתומים קולוניאליים: בין ההיסטוריון, בבחינת בן מאומץ, שעצמאות מדינתו הייתה כרוכה בסילוק ההורים (וגרני הוא בבחינת מייצג שלהם), ובין הצאצאים הביולוגיים של האב. באמצעות המפגש הזה מבקש הבן הווירטואלי, שהוא כזכור היסטוריון, להבין טוב יותר את דמותו של האב ודרכו את "ההוויה הקולוניאלית". נכונה לו אכזבה. בסופו של חשבון, היסוד האניגמטי בדמותו של גרני נותר על כנו, והפרק המר הארץ-ישראלי בחייו נדחק כמעט לגמרי בזיכרון משפחתו מפני הצלחתו במלאכה. בעיני הילדים האב היה דמות ויקטוריאנית, לא חמה ובעיקר "רחוק גיאוגרפית ונפשית". זהו מפגש רווי-פרדוקסים: כפי שמתאר זאת גולני (וכדאי לשים לב לאידיומטיקה המשפחתית), הוא הולך לבקר את הבן ברובע המרסמית (Hammersmith) הסמוך למקום משכנו של הארכיון הבריטי:

שם ורק שם עדיין קיימת האימפריה הבריטית במלוא כוחה. היא קיימת גם ברובע המרסמית' עצמו, שהוא ביטוי מרוכז לאימפריה שקרסה ומשכה אחריה למדינת **האם** – כמו ריק שאין לעמוד בפניו – מיליונים **מבניה החורגים**. **בנו בכורו** של הנרי גרני, פיטר גרני, חי כמו **אביו** בקרב בני אסיה ואפריקה. **אביו** חי במחיצתם במקומותיהם שלהם. **בנו** חי במחיצתם במקומו שלו. שניהם, **האב והבן**, הקימו קיר זכוכית עבה וחד צדדי החוצץ בינם לבין שכניהם. הם רואים יותר משהם נראים. (עמ' 236, ההדגשות שלי)

במערך הכוחות החדש תולים הבנים תקווה בהיסטוריון הישראלי, שיפרסם את היומן של אביהם ויביא להם מעט רווחה כלכלית, תקווה נכזבת כמובן. הוא, הצאצא המטפורי מצוי

מונת
"לא
"תם"
ברתי

ריון
אשר
יכול
סוק
ושא
וויה
סונה
לית,
גם,
לים
ריוק
ריון
על
כתה
תומי
חזינת
שמי

כבר
לכס
גיות
צאה
אכת
תרע
תוכן
אותו
וויה
זיות

שנות
מיד
יפת
ליכה
בראי
אותו
רלה

של
הוא
את
של
מה

